

AMASYA TARİHİ'NDE AY ADLARININ KÖKEN BİLİMSEL İNCELEMESİ

ETYMOLOGICAL STUDY OF
MONTH NAMES IN AMASYA
HISTORY

Doç. Dr. Sibel MURAD

Amasya Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-posta: sibel.murad@amasya.edu.tr

Orcid: 0000-0003-0175-7702

Öz

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar (ö. 1939); tarihçiliği, edipliği ve şairliği yanında bir dilci olarak da nitelendirilecek özelliklere ve çalışmalara sahiptir. Hüseyin Hüsâmeddîn, Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olarak Türk diliyle ilgili yaptığı çalışmalarla Mustafa Kemal Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. Türk dilinin ve Anadolu'daki Türk varlığının ne kadar eskiye dayandığını ispat etmeye yönelik çalışmalarıyla bu alana katkı sağlayacağına inanılan Hüseyin Hüsâmeddîn, Atatürk'ün kendisini dil kurultaylarında görmek isteyeceği kadar dil ve tarih konularında yetkinliğine güvendiği bir Türk aydınıdır. Hüseyin Hüsâmeddîn, dil konusundaki birikimini yapmış olduğu Türk dilindeki harflerin durum ve manalarını, kelimelerin "teşkilat ve iştikaklarına" dair yazmış olduğunu belirttiği *Temel*, "paşa" kelimesinin kökeninin Türkçe olduğunu göstermek amacıyla yazdığı *Paşa Armağanı*, *Dîvân-ı Lüğâtî't-Türk*'ün ilk dizini olan *Dîvân Anahtarı*, *Kitabü't-Tasrif (Temel Külliyyatından Füller Hakkında Mülâhazât-ı Sarfiyye)* ve *Türk Çavları (Türk Sıfatları)*, *Türk Takvimi*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi-Lugati't-Türkiyye Çevirisi* çalışmalarıyla ortaya koymuştur. *Amasya Tarihi*'nde de birçok sözcüğün köken bilimsel incelemesini yapan Hüseyin Hüsâmeddîn'in, bu incelemeleri çoğunlukla yer, kişi, boy, kavim adları hakkındadır. Hüseyin Hüsâmeddîn, tarihî bilgi birikiminin yanında bu tahlillere millî hissiyatını yansıtırken bunları bir delile dayandırmaya, bilimsel bir ispata çalışmıştır. *Amasya Tarihi*'nde İslamiyet'ten önce Türklerin kullandıkları on iki hayvanlı Türk takvimi hakkında bilgi vermiş ve Türklerin yıllara, aylara, günlere verdikleri adlardan bahsetmiştir. Çalışmamızda Hüseyin Hüsâmeddîn'in *Amasya Tarihi*'nde ay adlarıyla ilgili etimolojik tahlilleri sunulacaktır. Hüseyin Hüsâmeddîn'in bu sözcüklerin kökenlerine dair yaptığı açıklamalar araştırılarak bu bilgilerin geçmiş ve güncel kaynaklarda izleri sürülecek ve günümüzde bilinen-kullanılan sözcükler olup olmadıkları araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, etimoloji, ay adları.

Abstract

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar (d. 1939); In addition to being a historian, writer and poet, he also has characteristics and works that can be described as a linguist. Hüseyin Hüsâmeddîn attracted the attention of Mustafa Kemal Atatürk with his studies on the Turkish language as a member of the History of Ottoman Committee. He is a Turkish intellectual who is believed to contribute to this field with his works to prove how old the Turkish language and the Turkish presence in Anatolia are, and who Ataturk would like to see in language meetings and trusts in his competence in language and history. Hüseyin Hüsâmeddîn stated that he had accumulated knowledge in the field of language and wrote about the status and meanings of the letters in the Turkish language

and the "organization and affiliation" of the words. He also wrote Pasha Armağanı, Dîvân-ı Lügâti't-Türk to show that the origin of the word "pasha" is Turkish. He put forward his first directory with his works Dîvân Key, Kitabü't-Tasrif (Considerations About Verbs from the Basic Collection) and Türk Çavları (Turkish Adjectives), Turkish Calendar, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi-Lugati't-Türkiyye Translation. Hüseyin Hüsâmeddîn, who made an etymological examination of many words in the History of Amasya, is mostly about the names of places, people, clans and tribes. While Hüseyin Hüsâmeddîn reflected his national feeling in these analyzes as well as his historical knowledge, he tried to base them on evidence and scientific proof. In Amasya History, he gave information about the twelve-animal Turkish calendar used by the Turks before Islam and talked about the names the Turks gave to the years, months and days. In our study, Hüseyin Hüsâmeddîn's etymological analysis regarding the month names in Amasya History will be presented. By researching Hüseyin Hüsâmeddîn's explanations about the origins of these words, this information will be traced in past and current sources and it will be investigated whether they are words known and used today.

Keywords: The History Of Amasya, Hüseyin Hüsameddîn Yasar, etymology, month names.

GİRİŞ

İnsanın hayat döngüsü içerisinde anlamlandırmaya çalıştığı en önemli şeylerden biri de zaman kavramıdır. İnsanlık tarihi boyunca kâinatı anlamlandırmaya, doğa olaylarını okumaya çalışan toplumlar; inanç, coğrafya, iklim gibi birçok sebebe bağlı olarak zamanı bölümlere ayırarak sistemli bir hale getirme gereksinimi duymuşlardır. Zamanı bölümlere ayıran takvim sisteminin, insan hayatına girişi Eski Mısır olarak kabul edilmektedir (Akgür, 2010).

Türklerin kullandıkları ilk takvim on iki hayvanlı Türk takvimidir. Eski Türklerin bu takvimi Çinlilerden aldıklarını düşünen araştırmacılar olduğu gibi bu takvimin Türklerin icadı olduğunu savunanlar da mevcuttur (Çağatay, 1978: 124-125). Konuyla ilgili Türkiye’de yapılan ilk kapsamlı çalışma Refet Ülgen’e aittir (1946). Reşit Rahmeti Arat’ın “Türklerde Tarih Zaptı” (1937) ve “Türklerde Zaman ve Vakit Tespiti” (1987) ve Louis Bazin’in (1991) *Les systems chronologiques dans le monde turc ancien* çalışmaları da yine konu hakkında bilgi veren kaynaklardır. Türk dilinde zaman kavramı ile ilgili yapılan son döneme ait çalışmalardan Erhan Aydın tarafından hazırlanan *Türk Dilinde Zaman Adları* adlı doktora tezi (2002), Tefvik Temelkuran’ın “Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri” (2002), Esra Karabacak’a ait “Tarihî Türk Lehçelerinde Zaman İsimleri Üzerine Bir Araştırma” (2003), Belgin Tezcan Aksu’nun “Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz” (2018) konu hakkında ayrıntılı bilgi veren ve anılması gereken önemli çalışmalardır.

“Eski Türkler için zaman kavramı fiziksel anlamının dışında bir kutsallık taşımakta ve hatta Gök Tengri kadar olmasa da kutsadıkları bir zaman tanrısından söz edilmektedir” (Topakkaya, 2021: 18). Orhun Yazıtları’ndan itibaren zaman kavramıyla ilgili birçok kavrama rastlanmaktadır. Zamanla ilgili Türklerin kullandıkları ilk

sistemli takvim on iki hayvanlı Türk takvimidir. Takvimin Türkler tarafından icat edilip edilmediğine dair farklı görüşler mevcuttur. Osman Turan bu takvimin Türkler tarafından icat edildiğini savunurken Wilhelm Thomsen bu takvimin Çinliler tarafından oluşturulduğu kanaatindedir (Turan, 1941: 47). Güneşe göre yılların hesaplandığı ve on iki yılda oluşan bir dönemi ihtiva eden on iki hayvanlı Türk takvimi sıçgan (sıçan), ud (sığır), bars (pars), tabışgan (tavşan), lu (ejder), yılan, yund (at), koy (koyun), biçin (maymun), taguk (tavuk), it (köpek), tonguz (domuz) gibi adlarla on iki yıla ayrılır. Türk takviminde doğanın uyanışına uygun bir tarih olan 21 Mart yıl başı olarak kabul edilmiştir (Baykara, 2007: 7). En sık tercih edilen sistem günümüzde de olduğu gibi bir yılın 12'ye bölünmesidir. Bir yılın 12'ye bölünmesinin sebebi Ay'ın bir yıl içerisinde en az 12 biçime bürünmesidir. Bir yılın 30 günlük zaman dilimlerinin Türkçede ay olarak adlandırılması bundan dolayıdır. Türklerin aylara ad vermede kullandığı en eski ve sık karşılaşılan yöntem ayların sırasına göre adlandırmadır: Birinç ay, ikinç ay, üçünç ay, törtünç ay, beşinç ay, altınç ay, yetinç ay, sekizinç ay, toksunç ay, onunç ay, ulug ay (11. ay), kiçig ay (12.ay) (Baykara, 2007: 7). Aylara ad vermede Türklerin kullandığı bir diğer belirleyici etken de mevsimler olmuştur. Her mevsim 3 aydan oluşmakta ve mevsimin başı, ortası, sonu zaman aralıklarını ifade etmek için ön, baş, ilk; orta, son, geç gibi kavramlar kullanmışlardır. Örneğin; Tuva Türklerinde ay adları hem sayı hem de mevsimlerin başı, ortası, sonunu ifade edecek adlarla karşılanmaktadır: Bir ay, uş ay, dort ay ya da çastın başkı ayı (Baharın, yazın baş, ilk ayı) (Baykara, 2007: 8). Bir diğer yöntem de söz konusu zaman dilimlerinin iklimsel koşullarına, tabiatlarına göre aylara ad vermedir. Hakas Türklerinde bazı ay adları için Ocak: Uluğ Hırlas Ayı (büyük soğuk ayı), Şubat: Kiçik Hırlas ayı (küçük soğuk ayı), Nisan: Çıl ayı (Yel, rüzgar) terimleri kullanılmaktadır (Baykara, 2007: 10).

Çalışmamızın konusu Hüseyin Hüsâmeddîn'in *Amasya Tarihi*'nde Türkler tarafından olarak kullanıldığını belirttiği ve kökenleri hakkında bilgi verdiği ay adları üzerinedir. Hüseyin Hüsameddîn *Amasya Tarihi* adlı eserinde birçok konuya yer vermiştir. Kendisinin Türk diline olan ilgisi ve yetkinliği Türk diliyle ilgili yapmış olduğu çalışmalarda kendini göstermiştir. Amasya Tarihi'nde birçok sözcüğün kökeniyle alakalı bilgiler vermiştir. Bu kelimeler çoğunlukla yer, kişi, boy adlarından oluşmaktadır. Türk dilinin farklı lehçe ve dönemlerine ait birçok kelimeye eserinde yer veren yazar, bunların kökenlerinin Türkçe olduğunu ispata çalışmıştır. Hüseyin Hüsameddîn'in yapmış olduğu köken bilimsel incelemeler, onun Türk dilinin tarihi ve dil özellikleriyle ilgili birikimini göstermektedir. *Amasya Tarihi*'nde ay adlarıyla ilgili yapmış olduğu köken bilimsel sözcük incelemelerine geçmeden önce Hüseyin Hüsâmeddin, Türklerin zamanı sınıflandırma tarzları ve 12 hayvanlı Türk takvimi hakkında bilgi vermektedir:

“Bu sûretle üç yüz altmış beş gün i'tibâr edilen her yıl, “Bagar (Bahâr), Yaz, Güz, Kış” nâmlarıyla dört bölük olup her on iki yıla bir “Tomar” ve bunun her bir yılı şu tertîb üzere “Kesgü (Sıçan), Öküz, Pars, Koşkan (Tavşan), Luy (Luyun, Timsâh), İlan (Yılan), Yunt (At), Koy (Koyun), Biçin (Maymun), Dakuk (Tavuk), İt, Tonuz” nâmlarıyla meşhûr on iki hayvânâtdan birine nisbet olunarak bunlara “Sâl-i Türkân” ve her beş “Tomar”a ya'nî altmış yıla bir “Bogun” denir. “Bogun” üç kere tekrâr ettikten, ya'nî yüz seksen yıl geçtikten sonra yeniden başlar. Çünkü âdeten dokuz karın devr eder. Târîh tutmak husûsunda “Bogun” esâs olup hübü't-ı Âdem'den Oğuz Hân'ın cülûsuna kadar 27017 bogun, ya'nî 1621020 ve Cengîz Hân'ın cülûsuna kadar 27062 bogun, ya'nî 1623720 ve Oğuz Hân ile Cengîz Hân arasında 45 bogun ya'nî 2700 yıl geçdiğini iddi'â ederler. İşte görülüyor ki Türkler'in pek eski zamânlarda teşkil ettikleri hey'et-i ictimâ'iyeleri arasında günlerinin, haftalarının, aylarının, yıllarının husûsî adları vardır. Erbâb-ı takvîm ve nücûm arasında “Sâl-i Türkân” meşhurdur” (Kurt, vd., 2022: 223).

Hüseyin Hüsâmeddîn eski dönemlerden beri zamanı bölümlere ayıran ve bu bölümleri adlandıran Türk toplumunun sahip olduğu bu kelimeleri zaman içerisinde kaba görerek yerine başka dillerden kelimeler alınmasını eleştirmiştir:

“Bu gibi müfid, mücez, telaffuzu kolay olan isimleri kaba görüp de “Ağustos, Teşrîn-i Evvel, Teşrîn-i Sâni, Kânûn-ı Evvel, Kânûn-ı Sâni” ve “Çehâr-şenbe, Penc-şenbe” gibi hakîkaten kaba, ma'nâsız, bârid olan kelimât-ı ecnebiyyeyi tercîh edecek bir sâhib-i tab'-ı selîm bulunmaz sanırım (Kurt, vd., 2022: 223).”

Kendi ifadesiyle Türkler, günlere, haftalara, aylara, yıllara çok uzun yıllardan beri sistemli bir şekilde ad vermişler ve bunları binlerce yıl geçse de korumayı başaramışlardır. Her ayı dört *bölük* yani haftaya ayırmışlar ve bunu ifade için haftanın yedi günden oluşmasından sebep *yetiç*, *yedic* demişlerdir. Eski Türk astronomi erbabına göre 1 yılı 365 ve her ayı 30'ar gün olarak 12 ay olarak ifade etmişler, yılbaşını 6 Mart'tan itibaren başlattıklarını söyleyerek eski Türklerin aylara verdikleri adları ve bu adların kökenlerine dair incelemelerde bulunur (Kurt, vd., 2022: 223).

Çalışmamızda Hüseyin Hüsâmeddîn'in *Amasya Tarihi*'nde yer verdiği eski Türklerin kullandığı ay adları ve bunların kökeninin Türkçe olduğuna dair ortaya koyduğu ispat ifadeleri ele alınmıştır. Yapmış olduğu köken bilimsel incelemelerde kullanmış olduğu özellikler araştırılarak sağlaması yapılmaya çalışılmıştır.

Hüseyin Hüsâmeddîn'e Göre Eski Türklerde Ay Adları

Barıt¹ [Mart]: Hüseyin Hüsâmeddîn, Eski Türkçe *gitmek, bir yere ulaşmak* anlamına gelen *bar-* (<*var-*) eyleminden türetilen *varacak ay* anlamına gelen *barıt* sözcüğünün kullanıldığını iddia etmiş, Moğolcaya da ses benzerliğinden ötürü *marıt* olarak geçtiğini, oradan da Rumcaya *mart* olarak geçtiğini, o sebeple de sözcüğün Rumca olduğunun sanıldığını söylemiştir:

“Baracak ya'nî varacak ay demektir. Elsine-i Tûrâniye'de bâ ve mîm ile vav arasında mûmâsele olduğu mûnâsebetle Moğol tîresinde “*marıt*” denmiş ve mu'ahharan râ'nın harekesi ve yâ hazf olunarak Rûmîler dahi “*Mart*” isti'mâl etmekle Rumca zann edilmiştir” (Kurt, vd., 2022: 221-222).

Mart adı, “Romalıların harmanı takdis veya yok eden tabiat ve savaş tanrısı olarak bilinen Latince Martius”un adından gelmektedir. Martius'un doğum gününün 1 Mart olmasından dolayı bu aya adının verildiği söylenir (Ülgen, 1946: 60).²

Andreas Tietze sözcüğün kökenini Yunanca olarak göstermiştir (Demir ve Yılmaz, 2018: 150). Nişanyan, Eski Latince *öldürgen* anlamına gelen *maurs* veya *mavors* sözcüklerinden üretildiğini yazmıştır (*Nişanyan Sözlük*, 5 Nisan 2024).

Sözcüğün kökeniyle ilgili Hüseyin Hüsâmeddîn'in yapmış olduğu etimolojik tahlilin tutarlı olduğu taraflar mevcuttur. Bunlardan ilki Eski Türkçe *barmak varmak, gitmek, bir yere ulaşmak* anlamlarına gelmesidir. Kelime başı b-v sızıcılaşmasıyla Batı şivelerinde *varmak* şekline dönüşen kelimenin varılacak yer anlamıyla *barıt* şeklinde türetildiğine dair bilgiye kaynaklarda rastlanmamakla birlikte kelime başı b-v değişimiyle kelimenin Batı şivelerinde *varıt* versiyonu da tespit edilememiştir. Mart ayının çağdaş lehçelerde Türk dilindeki b-m değişikliğine bağlı olarak Hüseyin Hüsâmeddîn'in ifadesindeki doğrulayacak nitelikte bir örneği de bulunmamaktadır: Türkiye Türkçesi: *mart*, Azerbaycan Türkçesi: *mart*, Başkurt Türkçesi *ösönsö ay mart ayı*, Kazak Türkçesi: *navırz*, Kırgız Türkçesi: *mart*, Özbek Türkçesi: *märt*, Tatar Türkçesi: *öçinci ay mart ayı*, Türkmen Türkçesi: *mart*, Yeni Uygur Türkçesi: *mart-üçüncü ay* (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 6 Nisan 2024), Gagavuz Türkçesi: *mart*, Altay Türkçesi: *mart* (Aydın, 2002: 43); Moğolcada *mart* (Lessing, 2017: 649).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in tahlilindeki ikinci tutarlı kısım ise *barmak gitmek, varmak* eylemine gelen eylemden ad yapan *-It* ekidir. Bu ek mevcut olmakla birlikte

¹ Latin harflerine aktarılan metinde kelime “barıt” okunmuştur (Kurt, vd., 2022: 221). Kelimenin ünlü uyumuna göre “barıt” okunması gerekmektedir.

² Eski Roma'da savaş ve sefer hazırlıklarının başlaması ve sonlanmasıyla birtakım törenler, kutlamalar düzenlenir ve bu törenler daha çok mart ve ekim aylarında yapılmış. Romalılarda yılbaşı kabul edilen 1 Mart'ta *feriae Marti* festivali, 14 Mart'ta ikinci Equirria, 17 Mart'ta *agonium Martiale* vb. gibi birçok tören mart ayında düzenlenirmiş (*World History Encyclopedia*, 4 Nisan 2024).

Clauson'da *-It (?-Id-)* ekiyle ilgili *the nature of this Suff. İn töjrit- and terit- is obscure* (Clauson, 1972) ifadesiyle ekin kökeninin belirsiz olduğu yazılmıştır.

Sözcüğe rastladığımız bir diğer kaynak ise *Derleme Sözlüğü*'dür. *Derleme Sözlüğü*'nde **barıt (II)** *Çabuk gidip gelme, ayağına çabuk olma için. Dereçine *Sultandağı Afyon (Derleme Sözlüğü, 6 Nisan 2024)* olarak bulunmakta olup Hüseyin Hüsâmeddîn'in sözcüğün türetildiğini iddia ettiği **barmak>varmak** anlam sahasına yakın bir kullanımdır, ancak yine de **mart** ayı için kullanımına rastlanmamıştır.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in **mart** anlamında kullanıldığını belirttiği bir diğer sözcük **aram**dır. Sözcüğün anlamını **hasret olunacak ay** olarak veren Hüseyin Hüsâmeddîn, Eski Türklerde yılbaşı sayılan **mart** için kullanıldığını iddia etmiştir:

"Yılbaşı ibtidâ Mart'ın altıncı ve ba'dehû ta'dîl olunarak birinci günü olduğu cihetle dokuzuncu günü "**uşlan**" demekle meşhûr olarak bayram sayılmışdır. Bu aya "**aram**" dahi denir. **Hasret olunacak ay demektir**" (Kurt, vd., 2022: 222).

Hüseyin Hüsâmeddîn **aram** sözcüğünün kökeni hakkında bilgi vermemiştir. Aynı bahiste **mart**'ın dokuzuncu gününün bayram sayıldığını ve buna da **uşlan** dendiğini söylemiş ve sözcüğün kökeni hakkında açıklamalar yapmıştır:

"**uşlan, uşan ve üşücü** demektir. Koşup bir yere birikmek ma'nâsına olan **uşmak** masdarından me'hûzdur. Lam, sonradan ilhâk edilmiştir. "Arsamak" masdarından "arsan (arşlan)" ve "kapan (kaplan)" gibi. **Uşlan Günü**, hâkân bütün ulus hânlarını da'vet edib onlara ve bütün askerine ziyâfet verdiği gibi vüzerâ, ümerâ ve agniyâ dahi bütün ma'iyyeti efrâd ve akrabâ ve ehîbbâsına ziyâfet verirler idi. İrânîler bu âdet-i kadîmeyi Tûrânîler'den alıp **Nevrûz** demişlerdir" (Kurt, vd., 2022: 222).

Uşlan, Çağatayca Sözlük'te "beyler tarafından halka askere verilen yemek ve ziyafet" anlamıyla yer almaktadır (Ünlü, 2013: 1189). **Aram** ise 12 hayvanlı Türk takviminde birinci ay sayılan mart için kullanılmaktadır (Temelkuran, 2002: 438). Kelimeye Eski Türkçe kaynaklarında da sıkça rastlanmıştır: *Koyn yıl aram ay on sekizke biz İnç Buka arug ikegü tarbiş apam... Koyun yılı ilk ayın on sekizinde biz İnç Buka ile Arug ikimiz büyük kardeşimiz Tarbiş...* (Tavkul, 2007: 32). Kelimenin kökeniyle alakalı kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

Abrul [Nisan]: Hüseyîn Hüsâmeddîn, **abrul** sözcüğünün Türkçe olduğunu iddia etmiştir. İddiasını nisan ayının *halkı büyüleyecek ay* anlamındaki Eski Türkçe sihir yapmak anlamına gelen **arba-labra-** eylemine dayandırmıştır:

"Halkı **arbacak** ya'nî meshûr edecek ay demektir. *Efsûn okumak* ve *sihr etmek* ma'nâsına olan **arbamak** masdarından me'hûz olup **abramak** dahi denir. Torba-Tobra gibi. Bu aya İkînd dahi denir. İkinci ma'nâsınadır. Maksad Nîsân ayıdır ki **Abril** dahi denmektedir" (Kurt, vd., 2022: 222).

Roma takviminin ikinci ayı olan *aprilis*'in Latince *aperire* açmak kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Tezcan, 2016: 218). Hasan Eren (*Etimoloji Sözlüğü*, 6 Nisan 2024) ağızlarda *april*, *abrul*, *apru*, *avril*, *avrul*, *albur*, *albur* olarak da geçen kelimenin Rumca Ἀπρίλης'ten geldiğini yazmış; Tietze, b-'li biçimlerin Ermeniceden geçtiğini olasılık görmüştür (Ermenice *Abril* <Eski Ermenice *April*<Yun. *AnptAl*>; (aprilis) <Lat. *Aprilis* <aperire) (Tezcan, 2016: 218).

Kaynaklarda kökeni ve anlamı belirsiz bir kökten *Quintilis*, *Sextilis* temmuz ve ağustos aylarının eski isimleri) kelimelerindeki gibi ay adlarında sona eklenen -ilis ile oluşturduğu yazılırken Etrüsklerin Yunan güzellik tanrıçası Afrodit'ten ödünçlediği *Apru* kelimesine de dayanma ihtimalinden bahsedilir (*Online Etymology Dictionary*, 6 Nisan 2024). Antik Roma takviminde ikinci aya karşılık gelen bu kelimenin *sonraki*, *gelecek* anlamlarındaki **ap(e)rilis*<Proto-İtalik **ap(e)ro*-<PIE'den **apo*- *uzak*, *kapalı* < *apo*- < Sanskritçe *aparah* *ikinci* < Gotik *sonra* ya da eski halk etimolojisinde Latince *aperire* açmak kelimelerinden üretildiği de görüşler arasındadır. Yunanca *ilkbahar* anlamına gelen *Ανοιξη* *anoixi*, açmak anlamına gelen *Ανοιξη* *Ánoixe* kelimelerinde açmak eylemine dayanma ihtimali güçlenmektedir (*Online Etymology Dictionary*, 6 Nisan 2024).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in *abrul* kelimesini köken olarak Türkçeye dayandırması her ne kadar doğru olmasa da yapmaya çalıştığı etimolojik tahlilde *arba-labra*-kelimelerinin anlamıyla ilgili vermiş olduğu bilgi ve bu kelimelerden türetildiğini iddia ettiği *abrul* ayının sihir-büyü uygulamalarıyla ilgili olduğuna işaret etmesi önemlidir. Kelime hakkında "Eski Uygurca Arvış Kelimesinin Etimolojisi Üzerine" başlıklı bir yazı kaleme alan Hüseyin Yıldız, Eski Uygurcada kullanımı tespit edilen *arvış* ve *arva-* kelimesinin kökeniyle ilgili kaynaklarda tespit ettiği bilgileri paylaşmıştır. Buna göre Türk dilinde *büyü* kavram alanı için *arva-*, *arbita-*, *apta-*, *avut-* fiillerinin kullanıldığını tespit etmiştir. Eski Uygurcada *arva-* fiili 5 yerde (4'ü *Altun Yaruk*, 1'i *Dışastvustik*) geçmektedir (Yıldız, 2018: 281). Eski Uygurca *arva-* kelimesinin tarihî lehçelerden Karahanlı, Çağatay Türkçesinde ve günümüz lehçelerinden de Hakas, Teleüt, Şor, Sarı Uygur, Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Yeni Uygur ve Yakutta yaşamaya devam ettiği bilgisini paylaşmıştır (Yıldız, 2018: 282). Yıldız, kelimenin Karahanlı Türkçesi ve Sarı Uygurca dışındaki diğer tüm Türk lehçelerinde b'li olmasını özellikle Sibiryâ Türk lehçelerinde eskicil özellikleri taşıdığını gösterdiğini ve Eski Türkçedeki kelime içi b'lerin korunduğu düşünülürse kelimenin asıl versiyonunun b'li olması ihtimali üzerinde durmuştur.³ **arba-* (*büyü yapmak*) kelimesinin *arba-*, *arba-l-*, *arba-n-*, *arba-t-*, *arba-ş-*, *arbiş* (< *arba-ş*), *arbiş+çı*, *arbis* (< *arbiş*), *arbis+çıl*, *arbal-ıstı*, *arba-g*, *arbak*, *arpağ*, *arbiğ*, *arbağcı*, *arpağcı*,

³ Köktürkçe döneminde iç ve son sesteki süreksiz patlayıcı /-b/ sesleri Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren sızıcılaşıp sürekli /-v-, -v/, /-w-, -w/'ye dönerler.

arbakçi gibi farklı türevlerinin Çağatayca, Teleütçe, Şorca, Hakasça, Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça, Yeni Uygurca, Başkurtça, Yakutça, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi ağızlarında görüldüğünü (Yıldız, 2018: 281-282) ifade etmiştir.

Eski Türklerde *sihir yapmak* manasında kullanılan *arbamak* sözcüğü Anadolu'da *arpa* şeklini almış ve 15. yüzyıl Anadolu sahasında yazılmış Türkçe kitaplarda geçen *arpacı* sözü bu metinlerde *falçı* karşılığında kullanılmıştır (Ögel, 1985: 158). *Tarama Sözlüğü*'nde de *arpacı* ve *arpa salmak* karşılığı olarak *falçı*, *arpa atarak fala bakma* anlamları verilmiştir (*Tarama Sözlüğü*, 19 Mart 2024). Eskiden beri kutlanan, çeşitli ritüellerin yapıldığı Türklerde yılbaşı olarak kabul edilen başta Nevruz tören ve kutlamalarında olmak üzere her yıl belirli günlerde veya zaman aralıklarında çeşitli fal bakma yöntemleri görülmüştür. Bazen oyun amacıyla da gerçekleştirilen fal uygulamaları, bazen fal veya niyet tutma/çekme şeklinde eğlenmek amacıyla da yapılan toplantılarda uygulanmıştır (Yücel, 1999: 406).

"Derleme Sözlüğü'nde Geçen Zaman Adları" yazısında Ceren Selvi (2020: 195) *abril*, *abil*, *abré*, *abril*, *abrol*, *abru*, *april*, *april*, *april*, *arbil*, *arbul*, *albir*, *albur* kelimelerinin kullanıldığı bilgisini vermiştir. *Derleme Sözlüğü*'nde nisan ayı için kullanılan kelimelerden biri de *açaray*'dir. Yukarıda *april* kelimesinin kökeniyle ilgili vermiş olduğumuz bilgilerde de Yunanca *açmak* anlamına gelen eylem adıyla *ilkbahar* anlamındaki sözcüklerinin aynı kökten gelmesiyle tesadüfi bir örtüşme göstermekte olup bu durum şaşırtıcı bulunmuştur.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in nisan anlamında kullanıldığı bilgisi verdiği bir diğer sözcük ikinci anlamına gelen ikindir. Yılın ikinci ayı sayılmasından dolayı bu adlandırmayla ilgili bilgi doğru olup birçok kaynakta tanıklanmıştır. On iki hayvanlı Türk takviminde *ikinci ay*, Uygurlarda *ikinci ay*, Kırgızlarda *çın kuran*, Sahalarda *muus ustar*, Tuvalarda *iyi ay* (Aksu, 2018: 388).

Her ne kadar kelimenin kökeninin Türkçe olduğuyla ilgili yanılmış olsa da Hüseyin Hüsâmeddîn'in *april/abru* kelimesiyle ilgili yapmış olduğu etimolojik tahlilde;

- *arba-labra-* kelimesinin varlığı ve anlamıyla ilgili vermiş olduğu bilgiler,

-Kelimenin metatez (göçüşme) ile r-b/b-r değişimi geçirdiği,

-Bahar aylarında Nevruz başta olmak üzere Türklerin belirli günlerde kutladığı tören veya toplantılarda bazen fal bakmak bazen de oyun maksadıyla sihir-büyü gibi uygulamaların var olduğu bilgileri doğrudur.

Bayuz [Mayıs]: Mayıs adının aslında *bayuz* olduğunu, bu şeklin Moğolcaya ve Rumcaya m'li türevleriyle geçtiğini iddia eden Hüseyin Hüsâmeddîn, kelimenin kökeninin *baymak* eylemine dayandırarak şu izahı yapmıştır:

“İnsânı neş'e ve neşâtiyla *bayacak ay* demektir. Moğol tîresinde *maygun* (*baygun*) gibi *mayguz* ve *mayuz* denilmiş ve ba'dehû Rûmlar *mayıs* (*mayız*) şeklinde isti'mâl etmekle bu da Rûmca zann olunmuştur. Bu ayın on ikinci gününden i'tibâren üç günü bayram olup *bayka* (*mayga*) nâmı verilmiş idi. Bu aya Üçünç, Üçünd denir. Üçüncü ay demektir” (Kurt, vd., 2022: 222).

Mayıs adının kökeni Latince *maius*, Roma mitolojisinde bereket ve toprak tanrıçası olan Vulkan'ın karısı *Maia*'ya dayandırılır (Ülgen, 1946: 61). Mayıs, Latince *Majus*'tan, *Maius mensis Mayıs ayı*, Latince *magnus* kelimesiyle aynı kökten gelen *Maja*, *Maia*'dan [*mag-ya harika olan, fem. *meg- harika] kökünden türetildiği de düşünülmektedir. *Maia* kelimesinin anlamı Latince *artış getirendir* [*mag-ya- büyük olan, *meg- büyük] (*Online Etymology Dictionary*, 7 Nisan 2024). Yunan mitolojisinde Atlas'ın kızı, Hermes'in annesi olan *Maia*, Ülker takım yıldızlarından biridir. Diğer görüş de kelimenin *anne, iyi anne, kadın; üvey anne, hemşire, ebe* anlamlarıyla ilişkili olduğudur (*Online Etymology Dictionary*, 7 Nisan 2024).

Çağdaş Türk lehçelerinde; Azerbaycan Türkçesinde *may*, Başkurt Türkçesinde *may*, Kazak Türkçesinde *mamır*, Kırgız Türkçesinde *buğu may*, Özbek Türkçesinde *mäy*, Tatar Türkçesinde *may*, Türkmen Türkçesinde *may*, Uygur Türkçesinde *may bäsinci ay Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 7 Nisan 2024), Altay *may* (Aydın, 2002: 47), Saha Türkçesinde *ıam ıya*, Tuva Türkçesinde *uş ay* (Aksu, 2018: 388) şeklindedir.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in *mayıs* kelimesinin kökeniyle ilgili verdiği bilgilerde doğruluk payı bulunmaktadır. Hüseyin Hüsâmeddîn *mayıs* kelimesinin *bayuz* kelimesine dayandırmakta ve bu kelimenin de kökünün Türkçe *bay-* eylemine bağlamaktadır. *Güncel Türkçe Sözlük*'te 1. Yiyecek midneyi bulandırmak, midede ezinti yapmak. 2. Birini aldatmak, kandırmak, etki altında bırakmak. 3. Birine can sıkıntısı vermek, sıkmak, bunaltmak. (*Güncel Türkçe Sözlük*, 8 Nisan 2024) anlamlarıyla yer alan *bay-*, Eski Türkçede *bayıl-*, *mayış-* gibi türevleriyle bulunmaktadır. Hasan Eren (*Etimoloji Sözlüğü*, 8 Nisan 2024), *mayış-* kelimesine *çok yemekten, sıcaktan veya zevkten gevşemek* anlamını verirken kelimenin Orta Türkçede *mayış-* (*yere*) *yapışmak* olarak geçtiğini ve *Divânü Lugati't-Türk'te kendisine bir iş buyurulduğunda onu kabul etmemek için inatçılıktan veya tembellikten yere yapışmak* anlamında kullanılan kelimenin *may-* (*bañ* kelimesiyle ilgili olduğunu Clauson'dan (1972: 772) nakleder. *Divânü Lugati't-Türk'te (meyve) çok bekletildiği için sulu ve nemli olduğundan bozulmak* anlamında yer alan *mayıl-* kelimesinin kökü ise **may-* (**bañ-*) *to be over-ripe (aşırı olgunlaşmak, olgun olmak)* kelimesine dayandırılmıştır (Clauson, 1972: 772). Nişanyan, Eski Türkçe *mayış-* *gevşemek, kendinden geçmek* fiilinden evrildiğini bu fiilin aynı anlama gelen *mayıl-* fiili ile eş kökenli olduğunu, bunun da **bayıl-* *gevşemek, uyuşmak* fiilinden dönüştüğünü söyler. Clauson (1972: 772) Eski Türkçede yazılı örneği bulunmayan **bañ-* biçiminden türetilme ihtimali olduğunu;

ancak bunun kesin olmadığını ifade eder. Nişanyan, *mayıs-* kelimesinin en erken tanıklandığı kaynağın *Divânü Lugati't-Türk* olduğunu söyler: er yérke *mayışdı* [adam kendinden geçerek yere yapıştı.] (*Nişanyan Sözlük*, 7 Nisan 2024).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in kelimeyle ilgili verdiği bir diğer bilgi de kelimeye Moğolcada "*maygun (baygun)* gibi *mayguz* ve *mayuz* denilmiş" olmasıdır. Orçun Ünal (2016: 130-131) Klasik Moğolcada *neşe, kut, mutluluk, haz, zevk; bayram, selamlama, kutlama, tebrik* anlamlarında *bayar*, *sevinmek, mutlu, neşeli, sevinçli ve memnun olmak; tahmin olmak, doymak* anlamlarında *bayas-* kelimelerinin **baya sevinç, neşe* anlamına gelen ortak bir kökle ilgili olabileceğine dikkat çekmiştir. Ünal, *Divânü Lugati't-Türk*'te *badram* kelimesine *halkın hep birlikte yaşadığı sevinç ve eğlence hâli*, Oğuzlarda *bayram şenlik, şölen günü*, Orta Türkçe döneminde *bayram* olarak tanıklanan kelimenin kökeniyle ilgili görüşlere yer vermiştir. Kelimenin asıl şeklinin Doerfer'in *badram*, Mustafa Argunşah ve Galip Güner'in *bayram* olduğunu düşündüklerini aktarmıştır (Ünal, 2016: 131). Argunşah ve Güner (2008: 6), kelimenin *Divânü Lugati't-Türk*'te *badram* olarak yer almasının sebebinin benzeşme ve karıştırma olduğunu, kelimenin Hakasça *payram* şeklinin de aslının *bayram* olduğunu düşündüğünü ifade ederler.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in vermiş olduğu "Bu ayın on ikinci gününden itibaren üç günü bayram olup *bayka (mayga)* nâmı verilmiş idi" bilgisindeki *bayka* kelimesinin de Çağatay Türkçesinde *düğün, toy, eğlence, eğlence topluluğu, düğün alayı* (Ünlü, 2013: 110); Altay Türkçesinde *bayga at yarışı* anlamında (Ünal, 2016: 131) kullanıldığı görülmüştür.

Kelimenin çağdaş Türk lehçelerinde ve Klasik Moğolca şekilleri: "Türkmen Türkçesinde *bayram bayram*; Karaçay-Balkar Türkçesinde *baydam sevinç, mutluluk, neşe*; Hakasçada *payram bayram*, Tuva Türkçesinde *bayır bayram, kutlama*; Klasik Moğolcada "*bayar* ← Tü. **bayar veya *bayır > *bayr+a-> *bayra- > *bayra-m > *bayram*. 2. **baya* ← Tü. **bayā > *bay > *bay+ra- > *bayra-m > *bayram*" dır (Ünal, 2016: 131).

Köken olarak iddia ettiği gibi Türkçe olmayan *mayıs/bayuz* kelimelerinin etimolojik tahlilinde Hüseyin Hüsâmeddîn;

-Türk dilindeki b-m değişiminden,

-*bay-* kelimesinin anlam sahasından,

- Çağatay Türkçesinde *eğlence, bayram* anlamına gelen *bayka* ve Altay Türkçesinde *at yarışı* anlamında tespit edilen *bayga* kelimelerinin varlığının farkındadır.

Başal, Esren⁴ [Haziran]: Hüseyin Hüsâmeddîn, haziran anlamında iki sözcüğün kullanımından bahsetmiştir:

“*Başal*, azık başaracak, başak toplayacak ya'nî mevsim-i hasâd olan ay demektir. Bu ayın Türkler arasında ikinci derecede meşhûr olan bir adı da “*esren*”dir. “*Esremek, üzürgemek*” ya'nî *esirgemek* masdarından me'hûz bir sıfat olup “*esiren*” dahi denmekle ba'de't-ta'rib “*Hazîrân, Hezîrân*” denmiş ve ikinci birinciye galebe etmiştir.” (Kurt, vd., 2022: 222).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in kökenini Türkçe *esremek, üzürgemek* fiillerine dayandırdığı ve *esirgemek* fiilinden *esiren*<*hazîrân/hezîrân* şekli aldığını iddia ettiği kelimenin kökeni Süryanice *heziron* olup anlamı sıcaktır (Ülgen, 1946: 61). Nişanyan'a göre Süryani takviminin onuncu ayı olan bu sözcük Aramicede/Süryanicede “domuz, yaban domuzu” sözcüğünden türetilmiştir (*Nişanyan Sözlük*, 8 Nisan 2024).

Fatih Erbay ve Hidayet Duyar'a ait çalışmada (2021: 73) *Kâmûs-ı Türkî*'de “*asramak*, aslı “*esremek*” ve Çağatay imlâsınca اسراماك, اسراماق şekillerinde olup 1. Korumak, saklamak, hıfz etmek. 2. Rahm edip, vikâye, muhâfaza, himâye, sıyânet etmek: Allah esirgesin. 3. Dirîğ etmek, acıyıp vermemek, kıyamamak, imsâk etmek.” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Sözcük, Eski Türkçede *asra-* <*asra-* Besleyip, büyütme olarak geçmektedir (Clouston, 1978: 250). *Asarmak, asramak* kelimelerine *Tarama Sözlüğü*'nde (*Tarama Sözlüğü*, 14 Nisan 2024) Muhafaza etmek, sakınmak, esirgemek, korumak, *Derleme Sözlüğü*'nde (*Derleme Sözlüğü*, 14 Nisan 2024) *asramak, asartmak* şekillerinde beslemek, büyütme, yetiştirmek, korumak; budamak, bakmak; yetişmek, büyümek; iyi kullanmak anlamları verilmiştir. Andreas Tietze, sözcüğün Moğolcada asara şeklinde olduğunu yazmıştır (Tezcan, 2016: 450). Asramak “büyütme, korumak, himaye etmek” fiili Moğolca asara(h) 13. yüzyılın ilk yarısından sonra Türkçeye geçmiştir. Klasik Moğolcada asara: “sevecan, yetiştirmek, beslemek” anlamına gelmektedir. Moğolca asara'-nın aslında Türkçe aş 'yemek' sözcüğünden geldiği ve Türkçe kökenli bir sözcük olduğu incelenmiştir (Tumenbayar, 2021: 32).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in haziran anlamında kullanıldığını yazdığı ilk sözcük ise *başal* kelimesidir. *Başal* sözcüğünün kökeniyle ilgili Hüseyin Hüsâmeddîn'in ilk yorumu, *başarmak* azık başaracak ay'dır. *Azık başaracak* ifadesinden kastedilen azık tamamlama, elde etme manasında *başarmak* fiiliyle ilgili olmasıdır. Nişanyan'da (*Nişanyan Sözlük*, 14 Nisan 2024) sözcüğün Orta Türkçe *başğar-* “1. bitirmek, sona getirmek, 2. başa çıkmak” fiilinden dönüştüğü, sözcüğün baş sözcüğünden +(g)Ar- ekiyle türetildiği bilgisi yer alır. *Güncel Türkçe Sözlük*'te *başarmak* Bir işi istenilen bir biçimde bitirmek; muvaffak olmak (*Güncel Türkçe*

⁴ Latin harfli metinde “esran” okunmuştur. Kelimenin uyuma göre “esren” ya da “asran” okunması gerekmektedir (Kurt, vd., 2022: 222).

Sözlük, 14 Nisan 2024), *Tarama Sözlüğü*'nde 1. *İdare etmek*.2. *Elde etmek, istediğini bulmak*. (*Tarama Sözlüğü*, 14 Nisan 2024) anlamlarındadır.

İkinci yorumu ise kelimenin *başak toplayacak ay* anlamına geldiğidir. Buna göre kelimenin kökeninin *ekin başı* anlamına gelen *başak* kelimesine bağlamasıdır. Hasan Eren başak kelimesinin anlamını “arpa, buğday gibi ekinlerin, taneleri taşıyan başı”, Anadolu ağzlarında “tarlalarda kalmış veya dökülmüş başak” olarak verir. Eren, Orta Türkçede *başak* kelimesinin “okun veya kargının ucuna geçirilen demir, temren” anlamında kullanıldığını bilgisini verirken kelimenin daha sonraları “ekin başı” anlamında kullanıldığını yazmıştır. Baş kelimesinin -(a)k küçültme eki türetildiğini (Clouston, 1972: 378) diyalektlerde baş kelimesinin de *başak* olarak kullanıldığını bilgisini verir. Türk diyalektlerinde okun ucundaki sivri demire temren (> demren) adının verilmesiyle bu adın Oğuzcada temürgen olarak yayılması neticesinde başak adının bir kısım diyalektlerde sadece “ekin başı” olarak kullanıldığını söyler (*Etimoloji Sözlüğü*, 14 Nisan 2024). Tietze’de de başak kelimesine “ekin taneleri taşıyan kılçıklı başı” anlamı bulunmaktadır (Tezcan, 2016: 1/605). Çağdaş lehçelerde kelime; başak (TatK., Bşk., Kırg.), baş (Trkm., Blk.), bas (KKlp.), maşak (Kırg., Türkî), masak (Nog., KKlp., Kzk.), pazak (Sag.), puçax (Çuv.), puşax (Çuv.) (Gülensoy, 2007: 119) şeklindedir.

Hüseyin Hüsâmeddin’in *haziran* kelimesinin kökeniyle ilgili yapmış olduğu köken tahlili doğru olmasa da dayandırdığı *asramak* fiilinin anlamına ve eski biçimine hâkim olması doğrudur. *Haziran* için kullanılan ikinci kelime *başal*’dır. Hüseyin Hüsâmeddîn kelimeyi dayandırdığı iki kelime de baş kelimesinden türemiştir. Özellikle hasat mevsimi olan haziran ayı için ekin başı anlamına gelen başak ve bazı diyalektlerde kullanılan baş kelimesi anlamsal olarak mümkün gözükmektedir. Kelimenin halen Burdur’da *haziran* anlamında kullanılması (*Derleme Sözlüğü*, 14 Nisan 2024) özellikle ülkemizde hasat aylarının Haziran, Temmuz, Ağustos olduğu düşünüldüğünde baş (ekin başı-başak) almak ile ilgili olabilir mi sorusunu akla getirmektedir.

Başal kelimesinin baş isminden +al ekiyle türetildiği düşünülmüştür. +Al eki “Ad ve sıfattan o hale geçmek” anlamında fiiller yapmaktadır. *alal-* gibi. (Gülensoy, 2007: 61).

Tamuz [Temmuz]: Hüseyin Hüsâmeddîn *temmuz* kelimesini de köken olarak Türkçeye dayandırmıştır. Hüsâmeddîn, sıcaklığı arttırmak, harekete geçirmek ve değiştirmek manasına gelen *tammak* fiilinden bahsederek, yine aynı kelimedden hamam manasında *tamur*, cehennem manasında *tamuk* ve *tamu* kelimelerinin türetildiğini yazmıştır. Yazar, *tamak*, *damak* ve *dimağ*; *tamar*, *damar* kelimelerinin de aynı kökten geldiğini söylemiştir. Hüsâmeddîn’in aynı kökten türetildiğini savunduğu diğer bir kelime de *tamçı* ve *taman* kelimeleridir. Yazar tüm bunların Eski

Türkçe *tammak* fiilinden türediğini ve *temmuz* olarak Rumca bilinen kelimenin asıl şeklinin *tamuz* olduğunu ve ikisinin birbirinden farkı olmadığını ifade etmiştir:

“Harâreti tezâyüd eden ay demektir. Tezyîd-i harâret eylemek, nakl ve tahvîl etmek ma'nâsına olan “tammak” masdarından me'hûz olup hamâma “tamur” ve cehenneme “tamuk-tamu” ve kuvve-i hâssa-i ma'lûmeye “tamak-damak-dimag” ve harekât-ı garîziyyeyi nakl ve tahvîl eden a'zâya “tamar-damar” ve tercümâna “tamçı-taman” denmesi, bu aslın fûrû'u olduklarını gösterir. El sine-i âmmede müsta'mel olan “temmûz” bu tamuz'un aynıdır. Rûmcası değildir.” (Kurt, vd., 2022: 222).

Temmuz ayının kökeni Sümer diline uzanmaktadır. Sümer medeniyetinde ilkbaharda doğurganlık sembolü olan *dumuzi* daha sonra *dumu-zid*, *dumuzi* ve son olarak *damu-zid*'e dönüşmüştür. Mezopotamya inancında ilkbaharda yenilik, doğurganlık sembolü olan bir bereket tanrısı olan *Tammuz*'un Akad dilindeki şekli *Tammuzi*'dir. Yahudi takviminin 4. Ayı olan *tammuz*, Yunan mitolojisindeki Adonis'i temsil eden *Babil dumuzi* ile özdeşleşmiştir. *Tammuz* ilk olarak MÖ 2600–MÖ 2334 başlarındaki metinlerde geçmekte olduğu, ancak bu kelimeyi ortaya çıkartan kültür çok daha eskiye dayandığı düşünülmektedir (*Britannica*, 3 Nisan 2024).

Güncel Türkçe Sözlük'te kökeni Arapça olarak belirtilen sözcük (*Güncel Türkçe Sözlük*, 16 Nisan 2024), Kıpçak Türkçesinde *temmûz*, Harezmi-Altınordu Türkçesinde *temmûz*, *tamûz* ve Çağatay Türkçesinde *temûz*, *temmûz* [*yaz mevsimi*] ve Osmanlı Türkçesinde *temmûz* şeklinde yer almaktadır. (Küçük, 2018: 314).

İlk olarak Hüseyin Hüsâmeddîn'in *temmuz* kelimesinin kökenini dayandırdığı *tammak* eyleminden bahsetmek doğru olacaktır. Hüsâmeddîn'in sıcaklığı arttırmak, harekete geçirmek ve değiştirmek manasına geldiğini söylediği kelime Eski Türkçe *tammak* “damlamak” (Clouston, 1972: 503), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde fiil kök olan *tammak* ise sözlükte *tammak*, *dammak*, *tamlamak*, *pelmek* kelimeleriyle aynı anlamda yani *damlamak* olarak yer almaktadır (Ünlü, 2013: 1073). *Tarama Sözlüğü*'nde *tammak-dammak*, *damlamak*, *damla damla akmak* anlamında yer alırken (*Tarama Sözlüğü*, 15 Nisan 2024), *Derleme Sözlüğü*'nde *tammak* karşılığında 1. *Kuşkulanmak; içine doğmak, bilmek*. 2. *Damlamak; dammak* karşılığında ise 1. *Damlamak*. 2. *Gelmek*. 3. *Ekmeği yemeğe batırmak, daldırmak*. 4. *Akla gelmek, önceden hissetmek, sezme, ummak; doğmak* anlamlarına rastlanmıştır (*Derleme Sözlüğü*, 15 Nisan 2024).

Ölçünlü Türkçede kullanılmayan *tammak* fiilinden Türkiye Türkçesinde +AlA- ekiyle *tamlamak*>*damlamak* kelimesi türetilmiştir (*Nişanyan Sözlük*, 15 Nisan 2024).

Gülensoy, *dammak* “damlamak” kelimesinin Orta Türkçede *tamgır-*, *tamgırar* (DLT) şekli ve Moğolcada *tamamak* şeklinde olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2007: 264).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in alakalandırıldığı diğer kelimelerden biri de *temmuz* ayının sıcak olmasıyla mantıksal olarak örtüşen; ancak etimolojik olarak pek mümkün gözükmeyen *tamu* kelimesidir. Eski Türkçede *cehennem* anlamında olan *tamu* kelimesinin kökeni kaynaklarda Soğdca olarak gösterilmiştir (Clauson, 1972: 503; Caferoğlu, 1968: 223). *Altayca-Türkçe Sözlük*'te *tamı* (Gürsoy-Duranlı, 1999: 167); Kazan-Tatar Türkçesinde, *temuğ* (Öner, 2009: 272) olarak bulunan sözcüğe cehennem anlamıyla ilgili olarak *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*'nde "çok sıcak yer, zor hayat" anlamları da verilmiştir (Kuyma, 2015: 877). Yani kelimenin *tammak* fiilinden türetildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hüsâmeddîn'in aynı kökten türetildiğini iddia ettiği kelimelerden biri de *tamak>damak* kelimesidir. Hasan Eren (*Etimoloji Sözlüğü*, 15 Nisan 2024), Orta Türkçede *tamgak* olarak bulunan sözcüğün, Kâşgarlı Mahmud tarafından Oğuz ve Kıpçaklarda *tamak* biçiminde olduğu bildirilmiştir. Clauson (1972: 505) *tammak* yani damlamak kökünden geldiğini yazmıştır. Nişanyan'da *damak* sözcüğüyle ilgili Eski Türkçede boğaz, geniz anlamındaki *tamgak*'tan geldiğini ve sözcüğün Eski Türkçe *tammak* "damlamak" fiilinden Eski Türkçe +(g) Ak ekiyle türetildiği bilgisi verilmiştir (*Nişanyan Sözlük*, 15 Nisan 2024).

Yine aynı kökten türetilen bir diğer kelime de *damar*'dır. Eski Türkçede *tamar*, *tamır* (Clauson, 1972: 508), Orta Türkçede *tamur* şeklinde bulunan sözcük, Oğuz Türkçesinde *tamar* biçimindedir. Eski Kıpçakçada da *tamar* olarak bulunan sözcüğün kökeni *tammak* damlamak köküne dayanmaktadır (*Etimoloji Sözlüğü*, 15 Nisan 2024).

Hamam anlamında kullanıldığını yazdığı tamur kelimesiyle ilgili olarak Clauson'da (1972: 505) *tamğır-* kelimesiyle karşılaşılmıştır. Kelimenin kökeni *tam-*; *tamçur-* fiiline dayandırılmış olup Hakasçada *tamğır-* şeklinin kullanıldığı yazılmıştır. Kelimenin yazarın ifade ettiği hamam anlamına rastlanmamıştır.

Yine Hüseyin Hüsâmeddîn'in aynı kökten türediğini ve tercüman anlamına geldiğini iddia ettiği *tamçı* kelimesi Çağatay Türkçesinde *tamçı* ve tamları yani su damlası, katre anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 1073). Kelimenin Eski Türkçede *posta menzili* anlamına gelen *yam* kelimesinden türetilen *yamçı haberci*, *ulak* olmalıdır. Kelime, Clauson kelimenin Çince *posta menzili*, *durmak* gibi anlamlara gelen *zhan* kelimesine dayanabileceğini söyler. Tarama sözlüğünde *yam* kelimesinin *at*, *menzil atı* anlamı bulunmaktadır (*Tarama Sözlüğü*, 17 Nisan 2024).

Bir diğer kelime ise *dimağ*'dır. Sözcük Arapça kökenli olup muhtemelen Eski Türkçede *nezle* anlamına gelen *tumagu* (>*tumağı-dumağı*) (Clauson, 1972: 505) kelimesiyle ilişkilendirerek bu yorumda bulunmuştur.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Hüseyin Hüsâmeddîn'in *temmuz* kelimesinin kökeniyle ilgili yapmış olduğu tahlil doğru değildir. Hüseyin Hüsâmeddîn bu tahlili dayandırdığı *tammak* fiiliyle ilgili ve buradan türetilen

kelimelerle ilgili vermiş olduğu bilgilerden *damak* ve *damar* kelimelerinin *tammak*(>*dammak-damlamak*) fiilinden türetildiği doğrudur. Ancak Eski Türkçede *cehennem* için kullanılan *tamu* sözcüğünün kökeni kaynaklarda Soğd diline dayandırılmaktadır.

Berkit [Ağustos]: Hüseyin Hüsâmeddîn'in kökeninin Türkçe olduğunu iddia ettiği ay adlarından biri de *ağustostur*. Hüsâmeddîn, *ağustos* kelimesini köken olarak kuvvetli, sağlam anlamındaki *berk* kelimesine bağlayarak *kurak ve sıcak ay* anlamında ilk olarak *ağustos* için *berkit* kelimesinin kullanıldığını iddia etmiştir. Yazar Moğol yöresinde *merkit* olarak kullanılan kelimenin daha sonra *oğuzita* dönüştüğünü ve gelişiminin Rumcaya *oguzitus>ogustus* olarak geçtiğini nihayetinde *augustusa* dönüştüğünü bildirmiştir:

“Kavî, salâbetli ve berk olan şeylere denir ki kurak ve sıcak ay demektir. Moğol tîresinde “*merkit*” ta'bîr edilen bu aya ba'dehû “*Oğuzit*⁵” denmiştir. Oğuz Hân, bu ayda câlis-i taht-ı hâkânî olduğu cihetle ona nisbet edilmiştir. “*Oğuzit*” kelimesini ba'dehû Rûmlar “*Oğuzitus* ve *Ogustus*” şekline sokup Rûmca zann etdirmişlerdir. Maksad *Ağustos* ayıdır” (Kurt, vd., 2022: 222).

Ağustos, Yunanca *ávγustos* *άγουστος* sözcüğünden alıntıdır (Tezcan, 2016: 278). Refet Ülgen, *ağustos* için ilk olarak altıncı anlamına gelen *sextilis* kelimesinin kullanıldığını, daha sonra Roma senatosunca, İmparator *Agustos*'a övgü olarak kullanılmaya başlandığını söyler (Ülgen, 1946: 61). İlk Roma imparatoru *Augustus* *Sezar*'ın (*Octavianus*'un) (MÖ 27- MS 14) lakabı olan kelime, *Tietze*'de (Tezcan, 2016: 278) “yüce, uğurlu, kuşların iyi alametleri ile doğmuş veya tahta çıkmış”, Latince *avis* “kuş” kelimesine dayandırılırken Nişanyan, Latince *augere* artmak, büyümek, yücelmek fiilinden türetildiğini yazmıştır (Nişanyan Sözlük, 17 Nisan 2024).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in *ağustos* için kullanıldığını söylediği *berkit* kelimesinin kökenini dayandırdığı kelimenin ilk hali *berk* kelimesidir. Ölçünlü dilde de kullandığımız *berk* kelimesine *Güncel Türkçe Sözlük*'te “1. Sert. 2. Sağlam.” anlamları verilmiştir. *Sağlamlaştırmak*, *pekiştirmek* anlamlarına gelen *berkitmek* kelimesiyle ilgili olarak *Tietze*'de (Tezcan, 2016: 639) *Derleme Sözlüğü*'ndeki “sıkıca yerleştirmek, bağlamak” anlamına, *berkimek*, *bekimek*, *berkimek* “sağlamlaştırmak” anlamlarına yer vermiş ve kelimenin Eski Türkçedeki *bek* kelimesine dayandığını Clauson'dan nakl etmiştir [< Etk. *bekü*-<*bek*] (Clauson, 1972: 325). Nişanyan, *berkitmek* fiilinin *berk* sözcüğünden Eski Türkçe isimden fiil yapan **+It-** ekiyle türetildiğini söyler (Nişanyan Sözlük, 17 Nisan 2024). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde *berkitmek* “sağlamlaştırmak, iyice yerleşmek, sağlamlamak” olarak bulunmaktadır. (Ünlü, 2013: 126). Sözcüğün *Tarama* ve *Derleme* sözlüklerinde “sağlamlaştırmak, tahkim etmek,

⁵ Latin harfli metinde kelime “*Oğuzit*” okunmuştur. Ünlü uyumuna göre kelimenin “*Oğuzıt*” okunması gerekmektedir (Kurt, vd., 2022: 222).

pekitmek, kapatmak, tıkamak, örtmek, sıkıştırmak, sertleştirmek, katılaştırmak, vurmak, bastırmak, pekiştirmek, sıkıca bağlamak, sıkıkmak, germek, yamamak” gibi anlamları mevcuttur.

Hüsâmeddîn, kelimenin Moğol yöresinde *merkit* olarak kullanıldığını ve daha sonra *Oğuzıt* kelimesine dönüştüğünü yazmıştır. Türkçe ve Moğolca arasında b-m değişikliğine örnek teşkil edebilecek örnekler mevcut olmakla⁶ birlikte söz konusu sözcükle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Hüseyin Hüsâmeddîn’in *ağustos*, *kurak ve sıcak ay* anlamında bildirdiği *berkit* kelimesi *Derleme Sözlüğü*’nde İstanbul’da *ağustos* ayı için tanıklanmış gözükmektedir (*Derleme Sözlüğü*, 17 Nisan 2024).

Hüsâmeddîn’in bu tahlili yaparken *berk* kelimesinden yola çıktığını düşündüğümüzde *berk* isim köküne getirilen isimden fiil yapan + (i)t- ekiyle berkitmek fiili ortaya çıkmaktadır. Ağustos ayının sıcaklığı en sert olduğu kurak bir mevsim olduğu düşüncesiyle anlam olarak mümkün gözükmekte ise de *Derleme Sözlüğü* dışında ağustos anlamında kullanılan *berkit* ismine rastlanmamıştır.

Hüseyin Hüsâmeddîn, İmparator Augustus’un lakabı olan *ağustos* kelimesini iyi niyetli bir milli hissiyatla Oğuz Kağan’la bağdaştırmış ve Oğuz Kağan’ın tahta çıkışının kutsanmasında kelimenin *Oğuzıt*’a sonrasında Rumlar tarafında *Oguzitus* şekline dönüştürüldüğünü iddia etmiştir. Eski Türkçede pek çok örneği bulunan ve Hüseyin Hüsâmeddîn’in bildirdiği Oğuz kelimesine getirilen çokluk anlamı veren +(X)t ekidir. İlk örneklerine Köktürkçe döneminde rastlanılan ekin bazı örnekleri şunlardır: *Oglıt* (oğullar) < oğul; *yılpagut* (alpler; yiğitler) < *yılpagu~alpagu; kanat (kanat) < *kana (kanat tüyü); krş. Moğolca qana (kanat tüyü). Ek /n/ ile biten ünvanlara geldiğinde ise n ünsüzü düşmektedir: *Tarkat* (tarkanlar) <tarkan; *tigit* (prensler) <tigin; *sejüt* (generaller) < sejin (Akteker, 2023: 35).

Sonuç olarak Hüseyin Hüsâmeddîn;

- Berk ve berkitmek kelimelerinin anlamlarıyla ilgili verdiği bilgiler doğrudur.
- Berkit kelimesinin ağustos anlamında *Derleme Sözlüğü*’nde (İstanbul) bulunmaktadır.
- Her ne kadar kelimenin kökeni Türkçe olmasa da ağustos kelimesinin kökeni olarak verdiği ve Oğuz kelimesine getirilen Türkçe + (X)t ekinden haberdardır.

Oylal [Eylül], Ciyan [Kuyan] :

⁶ Moğolcada mindasu(n) “işlenmemiş ipek”, “mündatu” kelimesi Maitrisimit’te “bandatu; “minder” kelimesi Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçen “mündaru” ile karşılaştırılması gerektiğini düşünmekte ancak Räsänen ve Egorov ile birlikte bu kelimenin etimolojisini Türkçe “bin-“fiiline dayandırmaktadır (Kılıç, 2020: 70).

Hüseyin Hüsâmeddîn, *eylül* ayının *oylal* kelimesinden geldiğini iddia etmiştir. *Güncel Türkçe Sözlük*'te "Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma; *oylaşma* anlamına gelen Arapça müzâkere ve danışma anlamına gelen müşâvere sözcükleriyle izahını yaptığı bu ayda Oğuz Han'ın memleketin bilir kişilerini toplayarak bir danışma meclisi oluşturduğunun rivayet edildiğini yazmıştır. Hüsâmeddîn, *oylak* da denen bu ayın müşâvere ve müzâkere edilecek ay demek olduğunu yazmış ve kelimenin kökünü de Türkçe *oylamak* fiiline bağlamıştır:

"Müşâvere ve müzâkere edilecek ay demektir. "*Oylak*" dahi denir. Müzâkere ve ibrâm etmek ma'nâsına olan "*oylamak*" masdarından me'hûz olup Oğuz Han bütün ukalâ-yı memleketi cem' ederek her yıl bu ayda bir meclis-i meşveret akd eylediği münâsebetle tesmiye edildiği mervîdir. "*Eylül*" dediğimiz bu "*Oylal*" kelimesinden muhaffefdir. Bu ay "*Cıyan (Kuyan)*" demekle de mezkûrdur (Kurt, vd., 2022: 222).

Refet Ülgen, *eylül* adını Akad diline dayandırmış, Akadların altıncı ayı olan *eylülün* "*Mutluluktan haykırmak*" anlamına gelen "*oululu*" fiilinden türetilme ihtimalinden bahsetmiştir (Ülgen, 1946: 61). Andreas Tietze (Tezcan, 2016: 676) Hristiyan Arapların takviminde dokuzuncu aya tekabül ettiğini ve kelimenin Arapçaya Süryaniceden geçtiğini yazmıştır. Eylül kelimesinin kökeniyle ilgili görüşlerden biri olarak Çiftçi (2019: 126), köken olarak kelimenin Babil dilinde geldiğini sonrasında İbraniceye, Aramiceye ve Arapçaya girdiğini yazmıştır. *Elul* kelimesinin hasat anlamında kullanıldığını belirten Çiftçi, söz konusu ay içinde Yahudilerin Tanrı'dan bağışlanmayı istediklerini söyler (Çiftçi, 2019: 127). Küçük (2018: 315-316), Türkçenin Osmanlı Türkçesi döneminden itibaren yazılı kaynaklarda rastlanılan kelimeyle ilgili ağızlarda birçok kullanımın mevcut olduğunu ifade etmiştir.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in eylül kelimesinin kökenini dayandırdığı oylal kelimesi iddiasına göre oylamak fiilinden türetilmiştir. Buna göre oy isminden isimden isimden fiil türeten +IA- ekiyle oyla- ve oyla- mastarından fiilden isim türeten -I+ eki ile türetilmesi gerekmektedir. Oylamak kelimesinin *Güncel Türkçe Sözlük*'teki anlamı "oya koymak veya oya sunmak"tır (Güncel Türkçe Sözlük, 27 Nisan 2024) ve Hüsâmeddîn'in kelimeyle ilgili vermiş olduğu anlam doğrudur⁷. Nişanyan, oy kelimesinin kökeniyle ilgili olarak kelimenin "Türkiye Türkçesi *oy* veya *üy ver- ses verme* deyiminden türetildiğini ve bu deyimdeki *oy* veya *üy* kelimelerinin de Eski Türkçede ün olarak geçen "ses, ünlem, sesli tepki" ünleminden geldiğini söylemiştir (*Nişanyan Sözlük*, 17 Nisan

⁷ Oy kelimesiyle ilgili olarak Vahit Türk, (2006: 6) kelimenin lehçelerde canlı "fikir, düşünce" anlamında değil, yine bu anlamları çağrıştıran düşünceyi açığa vurmak oy vermek ve kamuoyu olarak kullanıldığı bilgisini verir. Türk, bu kelimenin Arapça alıntı olan rey'in karşılığı olmak üzere lehçeler arası bir alıntı öge olduğunu söyler.

2024). Gülensoy, Nişanyan'ın fikrine katılmadığını, sözcüğün Eski Türkçede öy biçiminde bulunduğunu ve oy vermek ifadesinin “ses vermek, cevap vermek” anlamında olmadığını “fikrini söylemek, görüşünü belirtmek” anlamında olduğunu söyler (2007: 640).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in *oylamak* kelimesinin anlamıyla ilgili verdiği bilgiler doğru olmakla birlikte *eylül* kelimesinin kökeninin Türkçe olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Hüsâmeddîn'in *eylül* için kullanıldığını söylediği bir diğer kelime ise *Ciyan (Kuyan)*'dir. Tavşan anlamına gelen *kuyan* kelimesinin *kodan* olarak Orta Türkçe döneminden eski bir sözcük olabilme ihtimalinden bahseden Ertan Besli, Kuzey-Doğu şekillerinde *kodan, Çuvaş Türkçesi'nde *kuyan [*horan (d'den r- ile)], olarak Kuzey Doğu lehçelerinden Altay, Lebed ve Teleüt Türkçesi'nde *koyun / köyön yaşar (EDPT, 678) olarak yaşadığından bahseder (Besli, 2010: 300-301). Kelimenin c'li şekline rastlanmamakla beraber eylül ayı anlamında kullanımına da rastlanmamıştır.

İpeç⁸ [Ekim]: Hüseyin Hüsâmeddîn ekim ayı için *ipeç* sözcüğünden söz etmiştir. Sözcüğün ipek sözcüğü gibi türetildiğini, “parlak ay” anlamına geldiğini yazmıştır. Bu ayda Oğuz Kağan'ın düşmanlarını yenerek zaferler kazandığını ve ay adının da söz konusu parlak döneme işaret ettiğini öne sürmüştür:

“Parlak bir ay demektir. İpek vezninde “ipeç” dahi denir. Gûyâ Oğuz Hân bu ayda düşmanlarını bozup parlak bir muzafferiyet kazandığı münâsebetle tesmiye edilmiş, ba'dehû ta'rîb olunarak “ibâc, ibânc ve ibîn” denmiştir ki “Teşrîn-i Evvel” demektir” (Kurt, vd., 2022: 222).

İpeç kelimesinin ekim anlamında kullanıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir; ancak kaynaklarda “hafif ışık titreyerek parıldamak” karşılığında *ııldamak* (Derleme Sözlüğü, 25 Nisan 2024) ve “az ışıkla yanmak, parlamak” karşılığında *ipilemek* (Güncel Türkçe Sözlük, 25 Nisan 2024) fiillerine, “parlaklık veren şey” anlamında *ııldak* sözcüğüne (Tezcan, 2016: 540), pırıl pırıl anlamında *ııl ııl* ikilemesine, “parlaklık” anlamında *ırıpıltı* (Tezcan, 2016: 541), “az ateş” manasında *ipilti* sözcüklerine rastlanmıştır (Tezcan, 2016: 626).

Hüseyin Hüsâmeddîn *ipeç* kelimesinin türetilmesini ipek kelimesine bağladığına göre kelimenin ip isim köküyle ilgili olabileceğini düşündüğünü varsayabiliriz. İpek kelimesinin kökeniyle ilgili olarak Clauson (1972: 870) sözcüğün asıl şeklinin *yıp* olduğu bilgisini paylaşmıştır. Hasan Eren, “ipek böceği kozaları çözülerek çıkarılan ve dokumacılıkta kullanılan çok ince ve parlak tel” anlamını verdiği kelimenin Eski ve Orta Türkçede kullanılmadığını; ama Kıpçakçada *yipek* olarak kullanıldığı bilgisini

⁸ Latin harfli metinde kelime ipaç olarak okunmuştur. Ünlü uyumu gereği kelimenin ipeç ya da ipaç okunması gerekmektedir (Kurt, vd., 2022: 222).

vermiştir (*Etimoloji Sözlüğü*, 19 Nisan 2024). Eren, kelimenin kökenini *ip* sözcüğünü dayandırmıştır. İp sözcüğünün kökeninin ise belli olmadığını, Orta Türkçede *yıp* olarak bulunduğunu ve daha sonra *y*'nin etkisiyle *yip*'e dönüştüğünü ve Ana Türkçede **yip* olarak geçtiğini söylemiştir. İpek, Azerbaycan Türkçesi ipäk, Başkurt Türkçesinde yibäk, Kazak Türkçesinde jibek, Kırgız Türkçesinde cibek, Özbek Türkçesinde ipäk, Tatar Türkçesinde cifäk, Türkmen Türkçesinde yüpek, Uygur Türkçesinde ipäk olarak bulunmaktadır (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 8 Nisan 2024).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle *ipeç* ya da *ipaç* olarak okunabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. *İpeç* ya da *ipaç* olarak okunabilecek kelimenin kökeninin Hüseyin Hüsâmeddîn tarafından *yıp/yip*>*ip* şekilleriyle alakalı olduğunun bilindiği ve kelimenin ışıltı, parıltı, ışıldamak, parlamakla ilgili olduğu bilgisine sahip olduğu açıktır. İp kelimesine eklenen +(X)k ekiyle ipek kelimesinin ortaya çıktığı gibi Hüsâmeddîn ip kelimesinden *ipeç* kelimesini türetildiğini düşünmüştür. Kelimeyle ilgili iki ihtimal söz konusudur. Birincisi ip isim köküne getirilen bir +(X)ç eki, ikincisi de aynı isim köke getirilen isimden fiil yana +A- eki ve +(X)ç eki ile ip+e-ç olmuştur (tıkaç, topaç gibi). İlk ihtimalde geçen isimden isim yapan +eç eki Clauson tarafından çok nadir kullanılan bir ek olarak gösterilmiş ama örneklenmemiştir (Clauson, 1972: 41).

Tiber⁹ [Kasım]: Hüseyin Hüsâmeddîn'in on birinci ay olan Kasım için *tiber* kelimesinin kullanıldığını yazmıştır. Hüsâmeddîn, *tiber* kelimesinin direnç; dayanma, direnme gösterilecek ay anlamına geldiğini, Moğolcada *timar/timer* olduğunu ve daha sonra Arapçalaşarak dimâr haline geldiğini yazmıştır. Yazar kelimenin kökenini *tibmek* fiiline dayandırmıştır:

"Mukâvemet edecek ay demektir. Moğol tîresinde "*timar/timer*" ve ba'dehû ta'rîb olunarak "Dimâr" denmiştir. Bâlâda ma'nâsı ve fûrû'u beyân edilen "Tibmek" masdarından me'hûz olup "Teşrîn-i Sâni" demektir. Bunlar mehcûrdur." (Kurt, vd., 2022: 222).

Derleme Sözlüğü'nde kasım ayı için anlamında *tiber* (İstanbul) (Selvi, 2020: 196) kelimesine rastlanmıştır.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in kelimenin kökünü dayandırdığı *tibmek* fiili günümüz Türkçesindeki *tepmek* olmalıdır. *Güncel Türkçe Sözlük*'te *tepmek* karşılığı olarak 1. Hayvan, ayağıyla vurmak. 2. Üzerine basarak sıkıştırmak 3. Çokça yürümek. 4. Silah ateşlendiğinde arkaya baskı yapmak. 5. (mecaz) Değerini anlamamak veya kestirememek, geri çevirmek. 6. (mecaz) Yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek,

⁹ Latin harfli metinde kelime "tibâr" olarak okunmuştur (Kurt, vd., 2022: 222). Ünlü uyumu gereği kelime "tiber" okunmalıdır.

depreşmek. Anlamları verilmiştir. Eski Türkçede de *tepmek* şeklinde olan kelimeye *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde "vurmak, tepmek, çifte atmak (Caferoğlu, 1968: 234) anlamları verilmiştir. DLT'de tepik *tepiş, tepme; tepil-, tepiş-, tepük* türevleriyle bulunan kelime, Çağatay Türkçesi Sözlüğü'nde *tibmek* olarak "tepmek" anlamında yer almaktadır (Ünlü, 2013: 1124). Çağdaş lehçelerde; tep- (Özb.); täp- (Az., Uyg.); teb- (Kzk., Kırg.), tib- (Bşk., TatK.), dep- (Trkm.) şeklindedir. Kelimenin kasım ayı anlamına *Derleme Sözlüğü* dışında herhangi bir yerde rastlanmamıştır.

Tikir¹⁰ [Aralık]: Hüseyin Hüsâmeddîn aralık ayı anlamında *tikir* kelimesinin kullanıldığını söylemiştir. Kelimenin dilim dilim olmuş, yarılmış ve değişmiş nesnelere verilen bir ad olduğunu ve daha çok *digir* olarak kullanıldığını söyledikten sonra kelimenin aralık ayı anlamında kullanılmasının nedeni olarak güz mevsiminin kışa dönmesini göstermiştir. Hüseyin Hüsâmeddîn açıklamasına kelimenin *tekir* ve *tikir* olarak sözlüklerde yuvarlak nesne anlamıyla bulunduğu bilgisini de eklemiştir:

"Şerha şerha olmuş, yarılmış yâhud değişmiş olan nesneye denir. "Digir" nâmıyla mukayyed olan bu ay, Kânûn-ı Evvel olup güz mevsimi tebeddül ettiği münâsebetle tesmiye edilmiş olmalıdır. Müdevver ve değirmi olan şeylere de lugaten "tikir, tekir" dendiği vardır" (Kurt, vd., 2022: 222).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in *tekir* kelimesine verdiği ilk anlam "parça parça, dilim dilim olmuş nesne"dir. Tegir kelimesiyle alakalı olarak Çağatay Türkçesinde *tike* "parça, dilim" (Ünlü, 2013: 1126), *tike tike* "parça parça, dilim dilim, bölük bölük" (Ünlü, 2013: 1127) anlamlarına rastlanmıştır. Gülensoy da *tiki, tike* madde başlarında "lokma, parça, dilim" anlamlarında Orta Türkçede *tikim, tikü, tikkü* (DLT), Anadolu ağızlarındaki *tıgım, tıhum, tıki, tıkıcık, tıkım, tikkım, tıkna, tiğ, tiği, tika, tiki, tille, tiyi* (DS.X, 3929) şekillerinde bulunduğunu yazmıştır (Gülensoy, 2007: 897-898).

İkinci anlam ise "değişmiş nesne" olarak vermiştir. Hüseyin Hüsâmeddîn burada da kelimenin değişmek<denişmek<teişmek kelimesiyle alakalı olduğunu savunmuş gibidir. Halk ağzında *denşirmek* "Bir şeyin yapısını veya niteliğini bozmak" [<den [< *tej]+(i)ş-ir-] (Gülensoy, 2007: 272) olarak bulunmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde, *teğşilmek* "değişilmek", *teğşülmek* "değiştirmek", *teğşürüşmek* "değiştirilmek" (Caferoğlu, 1968: 231) Çağatay Türkçesinde *degşürmek, dekşirmek, tiğişmek* "değişmek" (Ünlü, 2013: 279) şekilleri kaydedilmiştir.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in üçüncü anlamını yuvarlak olarak verdiği *tekir/tikir* kelimesiyle ilgili olarak Eski Türkçede "çevirmek, döndürmek" anlamlarında bulunan tegir- (Clouston, 1972: 485) <*tek- 'dönmek (Demir ve Yılmaz, 2019: 126) olarak

¹⁰ Kelime Latin harfli metinde tigr olarak okunmuştur (Kurt, vd., 2022: 222). Kelime Arap harfli metinde olarak yazılmıştır. Kelimenin kökeninin dayandırıldığı üç kelime bulunmaktadır. O sebeple kelime tigr/tikir okunuşlarına uygundur. Ağızlarda kelimenin tekir şeklinde bulunması tikir okunuşunu bir adım öne çıkarmaktadır.

verilmiştir. Günümüzde tekerlek, teker kelimelerinin kökeni olarak da Tietze kelimenin kökünü Eski Türkçedeki tegrek kelimesine dayandırmıştır (Demir ve Yılmaz, 2019: 126). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde tikir; tekerlek, teker olarak yine aynı anlamlarda bulunmaktadır (Ünlü, 2013: 1127). Gülensoy (2007: 876) halk ağzında *tekir* kelimesinin *yuvarlak* anlamını kaydetmiştir. *Derleme Sözlüğü*'nde *tekir* kelimesinin karşılığı olarak *teker*, *tekerlek*, *yuvarlak* anlamlarının dışında *Aralık ayı* anlamı da bulunmaktadır (*Derleme Sözlüğü*, 19 Nisan 2024). Türkçe kökenli aralık kelimesi, mart ayından sonra ağızlarda en az adlandırma yapılan aydır. (Küçük, 2018: 317).

Hüseyin Hüsâmeddîn'in kelimenin anlamıyla ilgi verdiği bilgiler doğrudur. Ancak 3 ayrı anlam verdiği tekir/tikir kelimelerini yukarıda izahını yaptığımız 1. Değişmek 2. Parça parça, dilim dilim 3. Yuvarlak anlamlarına gelen 3 ayrı kelimeyle karıştırdığı açıktır. En makul olan tahlil yuvarlak, dönmek anlamlarına gelen tegirmek fiilinden senenin dönmesi anlamında kullanılmış olma ihtimali bizce daha yüksektir. Söz konusu açıklamalarında Hüseyin Hüsâmeddîn'in vermiş olduğu kelimenin kökenine dair bilgiler de doğruluk payı vardır. Ağızlarda kelimenin aralık ayı anlamının da bulunması Hüseyin Hüsâmeddîn'in *tekir/tikir* kelimelerinin kullanıldığını doğrulamaktadır.

Ocak [Ogat]: Ocak ayı için *ogat* kelimesinin de kullanıldığını yazan Hüseyin Hüsâmeddîn, bu kelimeyi dayanıklılık ve dirayet gösterme manasına gelen *oğmak* fiiline dayandırmıştır. Soğuğa dayanmak düşüncesiyle kelimenin türetildiğini düşünmektedir:

"Ogacak, kudret ve metânet gösterecek ay demektir. Ta'rib olunarak "**Vugât, Hükât, Vugad**" nâmlarıyla mukayyed olan bu ay "Kânûn-ı Sâni" olup bürüdetin şiddetine karşı metânet göstermekden kinâye olmalıdır. Aslı bâlâda geçdi. Bunlar da mehcürdür" (Kurt, vd., 2022: 222).

Ocak ayı için kullanılan kelimelerden Hüseyin Hüsâmeddîn kaydettiği *ogat* kelimesine en yakın kelime Urla/İzmir ve İstanbul ağzında kullanılan *ovat* kelimesidir (Küçük, 2018: 310; Selvi, 2020: 195). Yine *ogat* kelimesiyle örtüşen bir diğer kullanım da çağdaş lehçelerden Nogay Türkçesinde karşımıza şubat anlamındaki "*uvit*" olarak çıkmaktadır (Aydın, 2002: 41).

Kelimenin kökeninin dayandırıldığı oğmak/ovmak fiili Tietze'de "sürtmek, ovuşturmak; okşamak" anlamlarında yer almaktadır (Demir ve Yılmaz, 2018: 182). Kelime Eski Türkçede (Uyg.) *uv-* (*uvşak* 'ufak'), Orta Türkçede *uw-*, *uv-*, *öw-* (DLT) < *uw-* *uwşat-*, *uşal-*, *uşat-*, *üşet-* 'ufalatmak' *uwul-* 'falanmak, ezilmek' *uwun-* 'kendi kendine ufalanmak;~ *owun-* 'ovuşturmak' *uwuş etmek* 'ufalanmış ekmek', *uwuş* 'ufalanmış nesne' anlamlarında ve türevlerinde bulunmaktadır (Gülensoy, 2007: 612).

Hüseyin Hüsâmeddin *ogat* kelimesinin kökeniyle ilgili yeterli açıklamada bulunmamıştır. Bu da onun konu hakkında çok iddialı olmadığını göstermektedir.

Şubat [Uşum]: Hüseyin Hüsâmeddîn şubat ayı için *uşmak* fiilinden türetilen *uşum* kelimesinden bahsetmiştir:

“İctimâ’ ma’nâsına olup “*uşmak*” masdar-ı ma’lûmundan me’hûzdur. “uşub” dahi “uşum” ma’nâsına olup mu’arrebî “Huşûm” nâmıyla mukayyedir. Moğol ve Hitâ tîrelerinde nisbeti “Uşubat (Uşumat)” olup el-yevm müsta’mel olan “Şubat”, “Uşubat”ın ufak bir tağyîr ile aynı demektir. Ya’nî “Uşum”, “Şubat” ayı olur.

Hüseyin Hüsâmeddîn’in kelimenin Türkçe *uşmak* fiilinden *uşum* olarak daha sonra uşubat-şubata evrildiği iddiasıyla ilgili olarak ilk bakılması gereken anlam *uşmak* fiilidir. Clauson kelimenin Eski Türkçedeki şeklinin *üşmek* olarak göstermiştir (1972: 256). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*’nde *uşmak* “yığılmak, toplanmak, birikmek, izdiham etmek” (Ünlü, 2013: 1189) ve *üşmek* “üşüşmek, toplanmak” (Ünlü, 2013: 1200) olarak iki farklı şekilde bulunmaktadır. Sözcüğün günümüzde *üşmek* ve *üşüşmek* şekilleri kullanılmakta olup (*Güncel Türkçe Sözlük*, 26 Nisan 2024); Hep birden bir yerde toplanmak, çevresine yığılmak, üşüşmek (*Kubbealtı Lügatı*, 26 Nisan 2024), bir yere toplanmak; birikmek; bir kişiye topluca saldırmak; köpekler havlayarak saldırmak; eşmek, kazmak (*Derleme Sözlüğü*, 26 Nisan 2024) anlamları kullanılmaktadır. Çağdaş lehçelerde *üüş-* (Trkm.), *oyoş-* (Bşk.), *oyış-* (TatK.) ve Moğolcada *üyilje-* < **übilje-* olarak bulunmaktadır (Gülensoy, 2007: 999).

Hüsâmeddîn’in fiilin anlamıyla ilgili verdiği bilgi doğru olmakla beraber Şubat kelimesinin kökeni Akadça *şabatu* kelimesine dayandırılmış olup *şevat* (שבט), Yahudi takviminin on birinci olarak kabul edilmektedir (Çiftçi, 2019: 132). Yazarın köken olarak Türkçeye dayandırdığı şubat kelimesi için kullanılan *uşum* kelimesi *üşüm* şeklinde *Derleme Sözlüğü*’nde şubat ayı için kullanılan kelimeler arasında (İstanbul) yer almaktadır (Selvi, 2020: 195). Kelimenin *uşmak/üşmek/üşüşmek* fiilleriyle alakalı olduğuna dair köken bilimsel bir izah yoktur.

SONUÇ

Hüseyin Hüsâmeddîn’in Türklerin kullandığı ay adlarıyla ilgili yapmış olduğu köken bilimsel açıklamalar yanlışlıklar olsa da değerlidir. Mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül ve şubat ay adlarının kökenlerinin Türkçe olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Ancak Hüseyin Hüsâmeddîn’in Türk diliyle ilgili çalışmaların yoğunlaşmaya başladığı ve millî duygu ve düşüncenin yüksek olduğu bir dönemde yaşadığı düşünülürse köken bilimsel olarak gösterdiği çaba tüm yanlışlıklarına rağmen bir çalışma konusu olabilecek niteliktedir.

Çalışmamız sonucunda Hüseyin Hüsâmeddîn'in *bart* (mart), *abrul* (nisan), *bayuz* (mayıs), *başallesren* (haziran), *tamuz* (temmuz), *berkit* (ağustos) ay adlarının köken bilimsel açıklamalarını daha detaylı yaptığı, söz konusu sözcüklerin izahında sözcüklerin kökenini dayandırdığı isim/ fiil kökleri hakkında Türk dilinin farklı dönem özelliklerine daha hâkim olduğu görülmüştür. Kanaatimiz Hüseyin Hüsâmeddîn'in bu sözcüklerin köken bilimsel tahlillerinde verdiği ayrıntılı bilgiler ve ispata çalıştığı hususlar konusunda kendinden daha emin olduğu yönündedir.

Oylal (eylül), *ipeç* (ekim), *tiber* (kasım), *tikir* (aralık), *ogat* (ocak) ve *uşum* (şubat) sözcüklerinin kökenlerine dair yapmış olduğu açıklamalar daha sınırlıdır. Kafasının karışık olduğu bu sözcüklerin kökenine dayandırdığı isim veya fiil köklerinin anlamsal olarak farklılıklar taşımasından belli olmakla birlikte bu farklılıklarının ya farkında değildir ya da bilgisi yoktur diyebiliriz.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in ay adlarıyla ilgili kullanıldığını kaydettiği birçok ay adının günümüzde halen ağızlarında kullanılması ve bunların özellikle Batı grubu ağızlarında yer alan İstanbul, İzmir, Burdur gibi illerimizde olması Hüseyin Hüsâmeddîn'in özellikle İstanbul halk ağzındaki kelimelere yabancı olmadığı düşüncesini oluşturmaktadır. Vermiş olduğu bilgilerden edindiğimiz bir diğer kanaat ise Hüseyin Hüsâmeddîn'in Doğu Türkçesi ve Moğolca hakkında bilgili olduğudur. Köken bilimsel incelemelerinde Şeyh Süleyman Efendi'nin (ö. 1890) Çağatayca sözlüğünden istifade ettiği araştırmamız neticesinde görülmüştür. Kaldı ki kendisinin *Divânü Lugati't Türk*'ün ilk dizinini yapmış olması bile Doğu Türkçesi hakkında bilgi sahibi olduğunun ispatıdır.

Hüseyin Hüsâmeddîn birçok bilim dalına çalışma materyali sunan *Amasya Tarihi* eserinde Türk dili araştırmacılarına istifade edecekleri bir çalışma alanı oluşturmuştur. Yapmış olduğu köken bilimsel incelemelerde Türk diliyle ilgili bilgi vermeye kalmamış Türk kültürü, geleneği ve tarihine dair birçok terimden de bahsetmiştir.

Dil alanında yapmış olduğu çalışmalarla Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dahi dikkatini çekmiş bir aydın olan Hüseyin Hüsâmeddîn'in millî bir hassasiyetle bilgi birikimini yansıttığı gerçektir. *Amasya Tarihi*'nde yer alan birçok kelimenin köken bilimsel tahlilleri incelenmek ve araştırılmak üzere araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKÇA

Akgür, A. Necati (2010). "Takvim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. S. 39. s. 487-490.

Aksu, Belgin Tezcan (2018). "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi [TÜRKLAD]*. C. 2. S. 1. s. 382-413.

Akteker, Osman (2023). "Eski Türkçedeki {+(X)T} Çokluk Ekinin Kökenine Dair". *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. C. 9. S. 1. s. 31-44.

Arat, Reşit Rahmeti (1987). "Türkler'de Zaman ve Vakit Tesbiti". *Makaleler*. (ed. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını. S. 1. s. 165-179.

Arat, Reşit Rahmeti (1987). "Türklerde Tarih Zaptı". *Makaleler*. (ed. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını. S. 1. s. 156-164.

Argunşah, Mustafa ve Galip Güner (2008). "Divanü Lügati't-Türk'te Geçen Badram-Bayram Kelimesinin Etimolojisi Üzerine". *Uluslararası Doğumunun 1000. Yıl Dönümünde Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk Bilgi Şöleni*. Pekin/ÇİN.

Aydın, Erhan (2002). *Türk Dilinde Zaman Adları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baykara, Tuncer (2007). "Türklerde Takvim=Zaman Ölçümü". *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu*. (ed. Sebahattin Şimşir-Bedri Aydoğan). Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. s. 7-10.

Bazin, Louis (1991). *Les Systems Chronologiques Dans le Monde Turc Ancien*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Besli, Ertan (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Tammuz-Mesopotamian-god>. (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Çağatay, Neşet (1978). "Eski Çağ'dan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 22. s. 105-138.

Çiftçi, Halil (2019). *Yahudilik'te Zaman ve Takvim*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Derleme Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.04.2024).

Erbay, Fatih ve Hidayet Duyar (2021). "Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'sindeki Çağatayca Kelimeler". *SEFAD* 46. s. 69-84.

Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etimoloji Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.04.2024).

Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

Karabacak, Esra (2003). "Tarihî Türk Lehçelerinde Zaman İsimleri Üzerine Bir Araştırma". *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies)*. C. 2. S. 27. s. 309-356.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.04.2024).

Kılıç, Ensar (2020). "Türk Lehçelerindeki /b-/>/m-/ Değişmesinin Fonetik Açından İncelenmesi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C. 20. S. 1. s. 59-96.

Kuyuma, Erol (2015). "Cehennem ve Tamu Kelimeleri Üzerine Art Zamanlı Bir Değerlendirme". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. C. 4. S. 3. s. 875-888.

Küçük, Salim (2018). "Takvim ve Gelenek Çerçevesinde Anadolu Ağzlarında Ay Adlarına Ait Söz Varlığı". XIII. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. (ed. Âbide Doğan ve Rasim Özyürek vd.). Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları. s. 309-320.

Lessing, Ferdinand (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/mart> (Erişim Tarihi: 05.04.2024).

Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/bay-> (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/bay%C4%B1l-> (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/may%C4%B1%C5%9F-> (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/haziran> (Erişim Tarihi: 08.04.2024).

Online Etymology Dictionary. https://www.etymonline.com/word/march#etymonline_v_9595 (Erişim Tarihi: 06.04.2024).

Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/search?q=maia> (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Ögel, Bahaeddin (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Selvi, Ceren (2020). "Derleme Sözlüğü'nde Geçen Zaman Adları". *Dil Araştırmaları*. C. 14. S. 26. s. 193-213.

Tarama Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

Tavkul, Ufuk (2007). "Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. C. 4. S. 1. s. 25-45.

Temelkuran, Tevfik (2002). *Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. S. 55. s. 436-440.

Tietze, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Birinci Cilt A-B*. (ed. Semih Tezcan). Ankara: TÜBA Yayınları.

Tietze, Andreas (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Beşinci Cilt M-N*. (ed. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.

Tietze, Andreas (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Altıncı Cilt O-R*. (ed. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.

Tietze, Andreas (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sekizinci Cilt T-V*. (ed. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.

Topakkaya, Arslan (2021). "Eski Türklerde Zaman". *Temaşa Felsefe Dergisi*. S. 15. s. 17-22.

Tumenbayar, Byambasuren (2021). *Türkçeyle Moğolca Arasındaki Benzer Kelimeler ve Ekler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turan, Osman (1941). *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Türk, Vahit (2006). "Türkçede Ö-, Ög, Ögür, Ögren-, Ögret- Kelimeleri". *Türkiyat Araştırmaları*. S. 4. s. 5-15.

Ülgen, Refet (1946). "Ay ve Gün Terimleri Hakkında Bir İnceleme". *Türk Dili Belleteri*. C. 3. S. 8-9. s. 30-76.

Ünal, Orçun (2016). *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

World History Encyclopedia. Mars - Dünya Tarihi Ansiklopedisi (worldhistory.org) (Erişim Tarihi: 04.04.2024).

Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn (2022). *Amasya Tarihi II*. (nşr. Mehmet Arslan). (ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu). Amasya: Uğur Ofset.

Yıldız, Hüseyin (2018). "Eski Uygurca Arviş Kelimesinin Etimolojisi Üzerine". *Türkiyat Mecmuası*. C. 28. S. 2. s. 277-309.

Yücel, Ayşe (1999). "Nevruz'dan Bir Kesit: Fal". *Türk Dünyasında Nevruz 3. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. (ed. Elmas Kılıç). Elâzığ: AKM Yayınları. s. 405-408.